

فصلنامه علمی تاریخ اسلام و ایران دانشگاه الزهراء (س)
سال سی و یکم، دوره جدید، شماره ۵۱، پیاپی ۱۴۱، پاییز ۱۴۰۰
مقاله علمی - پژوهشی
صفحات ۱۶۸-۱۴۹

صنعت چای و اقتصاد بدون نفت در سال‌های دولت ملی ایران (۱۳۳۲-۱۳۳۰)^۱

زهرا طلایی حاتم^۲، حسین آبادیان^۳
محسن بهرام‌نژاد^۴، محمد بختیاری^۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۹/۱۷
تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۲/۱۸

چکیده

مقاله حاضر به موضوع سهم صنعت چای در دوره ملی شدن نفت ایران اختصاص دارد و نقش این صنعت را در تحقق اقتصاد بدون نفت ارزیابی می‌کند. این مقاله بر اساس اسناد منتشر نشده سازمان اسناد ملی ایران و اسناد وزارت امور خارجه تدوین شده و برای فهم بهتر موضوع به روزنامه‌ها و برخی منابع منتشر شده تکیه کرده است. بر اساس روش توصیفی-تحلیلی، مطالعه حاضر نشان می‌دهد که فراز و فرود واردات محصول چای در زمان تحریم‌های اقتصادی دوره ملی شدن نفت چگونه بوده و دولت وقت برای صرفه‌جویی در مصرف ارز، از چه راه‌هایی برای گسترش تولیدات داخلی نائل آمده و چگونه توانسته است کمبودهای ارزی خود را جبران کند. بنابراین، پرسش اصلی مقاله حاضر این است که آیا سیاست محدود کردن واردات و توسعه تولید داخلی محصول چای، توانسته است معضلی مهم از مشکلات عدیده دولت را برطرف کند یا خیر. نتایج تحقیق نشان می‌دهد علی‌رغم اقدامات دولت در زمینه

۱. شناسه دیجیتال (DOI): 10.22051/HII.2020.29226.2172

۲. دانشجوی دکتری تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران. (نویسنده مسئول)

zahratalaei_2011@yahoo.com

۳. استاد گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران: abadian@hum.ikiu.ac.ir

۴. دانشیار گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران: bahramnejad@hum.ikiu.ac.ir

۵. استادیار گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران: bakhtiari@hum.ikiu.ac.ir

- مقاله مستخرج از پایان‌نامه با عنوان «تجارت خارجی ایران در سال‌های ۱۳۳۰-۱۳۳۳» دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره) در سال ۱۴۰۰ می‌باشد.

۱۵۰ / صنعت چای و اقتصاد بدون نفت در سال‌های دولت ملی ایران ... / زهرا طلایی حاتم و ...

افزایش تولید چای و ممانعت از ورود بی‌رویه آن به کشور، این محصول نتوانسته است نقش شایان توجهی در اجرای برنامه اقتصاد بدون نفت ایفا کند.
واژگان کلیدی: دولت ملی، اقتصاد بدون نفت، صرفه‌جویی ارزی، صنعت چای.

۱. مقدمه

با انعقاد قرارداد داری در دوران پادشاهی مظفرالدین‌شاه قاجار، دولت انگلستان بر منابع نفت کشور سلطه یافت. این دولت علی‌رغم تولید زیاد نفت و کسب سود هنگفتی از منابع نفتی ایران، عایدات چندانی به ایران نمی‌داد. اجحافات دولت انگلستان و ناچیزبودن سهم ایران در مقایسه با سایر کشورهای تولیدکننده نفت، سبب اختلافات و بحران‌هایی در روابط میان دولت ایران و شرکت نفت انگلیس و ایران شد. از آنجایی که امکان هیچ‌گونه تغییر و تجدیدنظر در مواد قراردادهای نفتی پیش‌بینی نشده بود و شرکت نیز به هیچ‌وجه در راستای تعدیل شرایط مقرر و کسب رضایت دولت ایران تلاشی نمی‌کرد، روزبه‌روز بر نارضایتی ملت و دولت ایران افزوده می‌شد. دولت انگلستان در مواجهه با اعتراضات دامنه‌دار میلیون، یک قرارداد الحاقی پیشنهاد کرد که بر اساس آن سهم ایران از چهار شیلینگ به شش شیلینگ افزایش می‌یافت. میلیون ایرانی ضمن مخالفت با قرارداد الحاقی، تلاش خود را بر ملی کردن صنعت نفت در ایران معطوف کردند تا در نهایت در اسفند ۱۳۲۹ قانون ملی شدن صنعت نفت را به تصویب مجلسین رساندند.

دولت انگلستان در مواجهه با این مسئله و به‌منظور حفظ منافع خود در ایران بسیار کوشش کرد، اما دکتر مصدق که پس از ملی کردن نفت به نخست‌وزیری رسیده بود، با مسئله واگذاری مجدد امتیاز نفت به بیگانگان مخالفت کرد. در مقابل انگلستان نیز با اظهار مالکیت بر نفت ایران اعلام کرد که هر کشوری نفت را از ایران بخرد، تحت تعقیب قضایی قرار خواهد گرفت. این تهدید سبب کاهش فروش نفت ایران و بروز مشکلات اقتصادی برای کشور شد. نبود صادرات نفت و کمبود ارز ناشی از آن، دولت را در تأمین نیازهای خود گرفتار مشکلاتی کرد. دولت ملی در مواجهه با این امر، راهکار اقتصاد بدون نفت را در پیش گرفت. منظور از اقتصاد بدون نفت، اداره کردن بودجه کشور از راه‌هایی غیر از درآمدهای نفتی بود. دولت، برای رسیدن به این هدف اقدامات گوناگونی انجام داد. انتشار اوراق قرضه، چاپ اسکناس، افزایش بهره‌برداری از صنایع و معادن، افزایش تولیدات داخلی، به‌ویژه محصولات کشاورزی، کاهش واردات و نظیر این اقدامات، از جمله گام‌هایی بود که دولت در این راستا برداشت.

به‌دلیل فعالیت دیرینه ایرانیان در بخش کشاورزی، یکی از اقدامات دولت در جهت رفع نیازهای داخلی توجه به امر کشاورزی بود. از دیرباز بسیاری از محصولات کشاورزی ایران به

فصلنامه علمی تاریخ اسلام و ایران دانشگاه الزهراء (س)، سال ۳۱، شماره ۵۱، پاییز ۱۴۰۰ / ۱۵۱

سایر کشورها صادر می‌شد. از سوی دیگر نیز محصولاتی که تولید داخلی آن تکافوی نیازهای کشور نبود، از سایر کشورها وارد می‌شدند؛ اما به دلیل تکیه بودجه کشور به درآمدهای حاصل از نفت، دولتمردان چندان توجهی به کشاورزی در ایران نداشتند. حتی در صادرات محصولات نیز به مسئله جلب رضایت خریداران، بسته‌بندی و تحویل مطابق قاعده و اصول محصولات، اهمیت چندانی داده نمی‌شد. از همین رو بود که صادرات محصولات کشاورزی رقم چشمگیری را در تأمین بودجه کشور تشکیل نمی‌داد. اما در این مقطع زمانی که دولت با کاهش درآمدهای نفتی و کمبود ارز ناشی از آن، روبه‌رو شد، بر بهبود شرایط کشاورزی به‌منظور افزایش تولیدات کشاورزی متمرکز شد، زیرا با افزایش تولیدات کشاورزی از یک‌سو می‌توانست میزان واردات خود را کاهش داده و از سوی دیگر با صادرات مازاد محصولات کشاورزی، نیازهای وارداتی خود را تأمین کند. لذا توسعه کشاورزی و بهبود وضع کشاورزان یکی از فعالیت‌های مهم دولت ملی به شمار می‌رفت.

در این میان جای یکی از کالاهای پرمصرف ایرانیان بود که تولید داخلی آن نیازهای کشور را تأمین نمی‌کرد، به همین دلیل بخشی از مصرف ضروری کشور، از طریق واردات آن از سایر کشورها تأمین می‌شد. فقدان نظارت دولت در واردات چای و نبود حمایت از تولید داخلی آن، سبب انباشته‌شدن سالیانه چای داخلی در انبارها، کاهش فروش آن و بروز مشکلاتی برای تولیدکنندگان داخلی می‌شد.

اقتصاد بدون نفت دولت ملی در شماری از منابع این دوره بررسی شده است؛ از جمله مهم‌ترین آنها می‌توان به کتاب‌های *اقتصاد بدون نفت اثر انور خامه‌ای، مصدق و اقتصاد اثر حسن تواناییان فرد، اقتصاد ایران در دولت ملی اثر فرشاد مؤمنی و بهرام نقش تیریزی اشاره کرد. منابع مذکور وضعیت اقتصادی دولت مصدق و اقدامات این دولت در زمینه‌های مختلف اقتصادی را به‌صورت اختصاصی بررسی کرده‌اند. شماری دیگر از نویسندگان، ضمن تحلیل وضعیت سیاسی ایران، به بررسی اوضاع اقتصادی کشور در این برهه زمانی پرداخته‌اند. محمدعلی کاتوزیان فصلی از کتاب *مصدق و نبرد قدرت در ایران* را به مبحث اقتصاد بدون نفت اختصاص داده است، همچنین مقالاتی از کتاب *مصدق، دولت ملی و کودتا* که عزت‌الله سبحانی گردآوری کرده، به اوضاع اقتصادی دولت ملی و تلاش‌های این دولت در جهت بهبود شرایط مالی و فایق آمدن بر بحران‌های اقتصادی پرداخته است.*

نویسندگان، در کلیه منابع مذکور، کشاورزی را به‌عنوان یکی از مباحث مهم اقتصادی کشور در این دوره، تحلیل و واکاوی کرده‌اند و اقدامات دولت ملی در زمینه بهبود وضعیت کشاورزی با دیدگاه‌های گوناگون بررسی شده است، اما در زمینه وضعیت محصول چای و

۱۵۲ / صنعت چای و اقتصاد بدون نفت در سال‌های دولت ملی ایران ... / زهرا طلائی حاتم و ...

تحولات این محصول در دولت ملی، پژوهشی انجام نشده است. این تحقیق برای نخستین بار و به‌طور مجزا با اتکا بر اسناد منتشر نشده، به تحولات محصول چای و تأثیر آن بر برنامه اقتصاد بدون نفت دولت ملی می‌پردازد. لذا پژوهش حاضر درصدد است تا در راستای تحلیل وضعیت اقتصاد بدون نفت ایران در دوره ملی شدن صنعت نفت، با تکیه بر محصول چای و درآمدهای حاصل از آن به این سؤالات پاسخ دهد:

- چرا مصدق در فرایند اقتصاد بدون نفت در بخش کشاورزی به محصول چای توجه کرد؟

- این محصول چه نقشی در برنامه اقتصاد بدون نفت داشت؟

- قوانین مصوبه دولت ملی چه تأثیری بر وضعیت محصول چای گذاشت؟

- و در نهایت آیا تولید چای توانست انتظارات دولت را در اتکا به اقتصاد بدون نفت تأمین کند یا خیر؟

۲. تحولات کشاورزی در دوره نهضت ملی نفت

پیشینه دیرینه کشاورزی در ایران و اشتغال بخش عمده نیروی انسانی جامعه در تولید محصولات کشاورزی، دولت ملی را که با مشکلات عدیده اقتصادی مواجه شده بود، به سوی افزایش تولیدات کشاورزی سوق داد. مهم‌ترین محصولاتی که در ایران تولید و صادر می‌شد، شامل پشم، پنبه، پوست، خشکبار، قالی، روده و محصولاتی مثل روناس و کتیرا بود. دولت در پی آن بود تا با اتکا به بخش کشاورزی و بهبود وضعیت آن، فشارهای اقتصادی ناشی از نبود صادرات نفت را کاهش دهد. زیرا با افزایش تولیدات کشاورزی از سویی از واردات کالاهای مشابه داخلی و خروج ارز از کشور ممانعت می‌شد و از سوی دیگر با صادرات مازاد محصولات، نیازهای وارداتی کشور تأمین می‌شد. لذا دولت ملی در راستای گسترش کشاورزی و حمایت از کشاورزان گام‌های مؤثری برداشت. برنامه دولت در این زمینه بر دو اصل زیر تکیه داشت:

۱. استفاده از کمک‌های مالی آمریکا (اصل چهار ترومن) جهت رفع نواقص کشاورزی و مکانیزه کردن آن؛

۲. بهبود وضعیت اجتماعی و اقتصادی کشاورزان، به‌منظور ایجاد انگیزه در آنها جهت افزایش سطح تولیدات.

برنامه اصل چهار، اشاره به نکته چهارم از سخنان هری ترومن در دومین دوره ریاست جمهوری اش داشت. وی در نطق افتتاحیه‌اش، مبنای سیاست خارجی خود را در چهار اصل

فصلنامه علمی تاریخ اسلام و ایران دانشگاه الزهراء (س)، سال ۳۱، شماره ۵۱، پاییز ۱۴۰۰ / ۱۵۳

زیر عنوان کرد: حمایت از جامعه ملل و تجدید حیات اروپا، کمک‌های دفاعی و نظامی و همچنین اجرای برنامه‌ای به منظور رشد علمی، صنعتی و پیشرفت کشورهای توسعه‌نیافته. هدف اصلی آمریکا از اصل چهارم، مبارزه با سلطه کمونیسم در کشورهای جهان سوم و ایجاد رونق در تولید صنایع این کشورها بود، اما در ظاهر امر، این برنامه به عنوان تلاش در جهت ریشه‌کنی فقر و جهل در کشورهای جهان سوم مطرح شد. دولت ملی که در این زمان با مشکلات اقتصادی مواجه بود، از اصل چهار ترومن در راستای بهبود وضعیت کشاورزی استفاده فراوانی کرد. مهم‌ترین مشکل کشاورزی ایران، کمبود آب و روش‌های سنتی کشاورزی بود. دولت ملی با کمک سازمان همکاری فنی (اصل چهار ترومن) به حفر چاه‌ها، احداث قنات‌ها، سدها و مکانیزه کردن کشاورزی پرداخت (باختر امروز، ۱۳۳۰: ۱۰ اسفند؛ اطلاعات، ۱۳۳۱: ۹ تیر)، به علاوه اصل چهار ترومن در زمینه مبارزه با آفات گیاهی، تهیه بذر مرغوب، اصلاح نژاد دام‌ها (باختر امروز، ۱۳۳۰: ۴ اسفند؛ همان، ۱۳۳۱: ۱۱ فروردین) تعلیم شیوه‌های نوین کشاورزی از طریق ایجاد آموزشگاه‌های کشاورزی و برگزاری دوره‌های آموزشی (اطلاعات، ۱۳۳۲: ۱۶ خرداد؛ باختر امروز، ۱۳۳۲: ۹ خرداد) گام‌های مؤثری برداشت.

دکتر مصدق همچنین به این نکته اذعان داشت که افزایش تولیدات کشاورزی در گرو حمایت و تشویق کشاورزان از طریق بهبود شرایط آنهاست. لذا وی با استناد به قانون اختیارات خود، لوایحی را به منظور بهبود سطح اجتماعی و اقتصادی کشاورزان وضع کرد. در این راستا لایحه قانونی الغا عوارض در دهات و لایحه قانونی ازدیاد سهم کشاورزان و سازمان عمرانی کشاورزی در سال ۱۳۳۱ تصویب و اجرا شد. به موجب لایحه قانونی الغا عوارض در دهات، مالک تنها حق دریافت بهره مالکانه مرسوم را داشت و نمی‌توانست هیچ‌گونه عوارض اضافی از زارع درخواست کند. همچنین وی نمی‌توانست برای امور شخصی خود، زارعان را به کار وادار کرده یا از عوامل زراعت و اموال آنها استفاده کند (تواناییان فرد، ۱۳۶۲: ۲۱۵). مطابق لایحه ازدیاد سهم کشاورزان نیز مالکان موظف بودند ۲۰ درصد از سهم مالکانه خود را به دولت بپردازند تا ۱۰ درصد آن به کشاورزان مسترد شده و ۱۰ درصد دیگر آن به مصرف عمران روستاها برسد (همان: ۲۰۱). انعکاس لایحه ازدیاد سهم کشاورزان بسیار گسترده بود تا جایی که بسیاری از محافل سیاسی تهران معتقد بودند که از تاریخ اعطای مشروطیت هیچ قدمی تا این اندازه بزرگ در راستای اصلاح وضع کشاورزی برداشته نشده بود (باختر امروز، ۱۳۳۱: ۲۳ مرداد).

موضوع دیگری که دولت ملی به آن توجه کرد اعطای وام به کشاورزان بود. در دوره پیش از مصدق، بر اثر بی‌توجهی دولت‌ها، کشاورزی در تمام کشور، به جز استان‌های گیلان و

۱۵۴ / صنعت چای و اقتصاد بدون نفت در سال‌های دولت ملی ایران ... / زهرا طلایی حاتم و ...

مازندران، گرفتار انحطاط شده، بسیاری از زمین‌های کشت‌پذیر رها شده یا به‌صورت نیمه‌بایر درآمده بود. قنات‌ها، چشمه‌ها و نهرها به‌دلیل لایروبی نشدن، ویران‌شده و زمین‌های کشاورزی را گرفتار مشکل کم‌آبی کرده بود. عایدات پایین و مخاطرات سرمایه‌گذاری در امور کشاورزی، بی‌توجهی مالکان بزرگ را به دنبال داشت، مالکان کوچک نیز سرمایه‌ای نداشتند تا در این امور مصرف کنند. لذا دولت می‌بایست جهت احیای کشاورزی، وام مناسبی را تحت نظارت خود در اختیار کشاورزان قرار می‌داد. بدین‌منظور در مرداد ماه ۱۳۳۰، از محل ذخیره پشیمان‌آری، یک‌صد میلیون ریال جهت اعطای وام به کشاورزان در اختیار بانک کشاورزی قرار داده شد (خامه‌ای، ۱۳۷۵: ۱۴۳). بانک کشاورزی این اعتبار را در مراحل مختلف و بر اساس نیازهای مناطق گوناگون به کشاورزان واگذار کرد.

دولت همچنین در زمینه افزایش قیمت محصولات کشاورزی، با افزایش مساعده پرداختی به کشاورزان و ممانعت از ورود محصولات مشابه داخلی، اقدامات مؤثری انجام داد. به‌عنوان نمونه در سال ۱۳۳۱ وزارت دارایی به‌منظور افزایش سطح کشت توتون سیگار و حمایت از کشتکاران این محصول، در قیمت خرید مواد اولیه آن از زارعان تجدیدنظر کرد. (باختر امروز، ۱۳۳۱: ۱۴۳) به‌علاوه در این سال مساعده پرداختی به کشاورزان پنبه‌کار را از ۱۵۰۰ ریال در هر هکتار به ۲۵۰۰ ریال و مساعده کشاورزان چغندرکار را از ۱۵۰۰ ریال به ۲۰۰۰ ریال افزایش داد. (باختر امروز، ۱۳۳۱: ۶۷) موارد ذکر شده در اینجا، بیانگر این حقیقت است که دولت، با سنجش نیازها و مشکلات هر یک از بخش‌های کشاورزی، اقدامات اصلاحی مرتبط با آن بخش را در جهت ارتقای بهره‌وری کشاورزی انجام داده است. بدیهی است بخشی از این اقدامات اصلاحی به صنعت چای مربوط می‌شد.

۳. تحولات محصول چای در دولت ملی

دولت ملی در راستای توسعه کشاورزی به بهبود وضعیت چای داخلی و حمایت از کشاورزان چای‌کار توجه کرد. چای محصولی بود که تولید داخلی آن تکافوی نیازهای کشور نبود. لذا دولت همواره ناچار بود که از طریق آزادگذاشتن درهای واردات، نیازهای داخلی را برطرف کند. این واردات غالباً بدون بررسی میزان تولید سالیانه و سرانه مصرف چای کشور صورت می‌گرفت. این امر سبب واردات بی‌رویه چای و انباشته شدن چای داخلی در انبارها می‌شد. در گزارش آماری مربوط به حجم مبادلات ایران و هندوستان در سال ۱۳۳۰، واردات چای از هندوستان بالغ بر ۸۵۸۹ تن بود (استادوخ، ۸-۱۱-۱۳۳۰). از سوی دیگر مطابق صورت جلسه رسمی شورای عالی اقتصاد در سال ۱۳۳۱ مقدار ۲۶۵۰۰ تن یعنی معادل مصرف

فصلنامه علمی تاریخ اسلام و ایران دانشگاه الزهراء (س)، سال ۳۱، شماره ۵۱، پاییز ۱۴۰۰ / ۱۵۵

دو سال و نیم چای در کشور موجود بود، اما هنوز دولت قانونی در منع واردات چای وضع نکرده بود (ساکما، شناسه سند ۰۰۴۷۷۴-۰۰۲۴۰، سند شماره ۱۹). لذا یکی از اقداماتی که در این زمان شرکت سهامی چای سازمان برنامه انجام داد، تلاش در جهت صادرات چای ایرانی به سایر کشورها بود. بدین ترتیب در حالی که در مذاکرات مربوط به روابط بازرگانی ایران و اندونزی در سال ۱۳۳۰ چای به عنوان یکی از کالاهای عمده وارداتی کشور معرفی شده بود، (استادوخ، ۴۳-۶۸-p-۱۱، ۴-k-۱۳۳۰) در پیش نویس قراردادهای بازرگانی ایران با کشور لهستان و ایتالیا در همان سال، چای در لیست اقلام صادراتی ایران قرار گرفت (استادوخ، ۵۶-۲-p-۵۰-۳، ۱۱-k-۱۳۳۰؛ استادوخ، ۲۰-۴۸-p-۱۱-k-۱۳۳۰). به علاوه از نیمه دوم سال ۱۳۳۰، دولت به وزارت خارجه دستور داد تا از طریق مأموران کنسولی خود در کشورهای مصرف کننده چای، زمینه های صادرات چای را فراهم کند. کشور آلمان به دلیل روابط دیرینه و قرارداد پایاپایی که با ایران داشت، گزینه مناسبی برای صادرات چای بود؛ لذا شرکت سهامی چای سازمان برنامه، نمونه های چای صادراتی ایران را به همراه مشخصات کامل آنها (نرخ چای، شیوه بسته بندی، مدت و محل تحویل چای) به کنسولگری ایران در هامبورگ، تجارتخانه خسروشاهی و شرکت ایندوستریا ارسال کرد (ساکما، شناسه سند ۰۸۸۵۵۵-۰۰۲۴۰، سند شماره ۳۶). پس از رسیدن نمونه ها، وزیر مختار ایران در هامبورگ از بنگاه های معروف عمده فروش چای دعوت کرد تا جهت گرفتن نمونه های چای به سرکنسولگری مراجعه و پس از آزمایش نظر خود را مرقوم کند. از میان این هشت بنگاه، دو بنگاه Halssen & Lyon و W.G.Ahrens & co مراجعه کردند. نماینده بنگاه Halssen مهم ترین موانع ایران در راه تهیه بازار چای را دو عامل زیر عنوان کرد:

۱. توزیع چای از سوی دولت آمریکا میان نیروهای اشغالی خود. چرا که سربازان پس از دریافت سهمیه چای، آن را با بهای اندک در بازار آزاد به فروش رسانده و سبب رکود شدید بازار چای می شدند؛

۲. گرانی چای ایرانی در مقایسه با چای سیلان، هندوستان و چین.

به نظر نماینده مزبور گرانی از اینجا ناشی می شد که غالباً تجار ایرانی در مقایسه با تجار اروپایی چای را با بهای بسیار گران تر خرید و فروش می کردند؛ لذا چنانچه شرکت سهامی چای بخواهد در فروش چای در آلمان موفق شود، می بایست در بهای آن تجدید نظر کرده و نرخ آن را از روی مظنه بین المللی تعیین کند نه از روی مظنه بازار داخلی خود. نماینده فوق نیز به واردات چای و نبود تکافوی تولید داخلی این محصول اشاره کرده و علت صادرات چای را نامرغوبی کیفیت آن برای ایرانیان دانست (ساکما، شناسه سند ۰۰۴۷۷۴-۰۰۲۴۰، سند

۱۵۶ / صنعت چای و اقتصاد بدون نفت در سال‌های دولت ملی ایران ... / زهرا طلایی حاتم و ...

شماره ۶-۷) در صورتی که شرکت سهامی چای سازمان برنامه علت اصلی صادرات چای را حمایت نکردن دولت از این محصول عنوان می‌کرد. در نهایت درخواست‌های مکرر شرکت سهامی چای سازمان برنامه، سبب صدور تصویب‌نامه ممنوعیت ورود چای خارجه به کشور شد.

۳.۱. ممانعت از ورود چای خارجه (تصویب‌نامه ۳۳۸۱۴)

مضیقۀ ارزی کشور و موجودی فراوان چای داخلی سبب شد تا دولت برای رسیدگی به وضعیت چای و گرفتن تصمیم‌هایی در خصوص حمایت از این محصول، کمیسیون‌هایی را با حضور تولیدکنندگان چای داخلی، واردکنندگان چای خارجی و شماری از کارخانجات چای‌سازی تشکیل داده و پس از مذاکرات و مطالعات پیرامون این مسئله، تصویب‌نامه‌ای صادر کنند. مقرر شد که چای کشور به دست کلیۀ افرادی که در امور چای دخیل هستند، سپرده شده و دولت تنها در فعالیت‌های آنها نقش نظارتی ایفا کند (باختر امروز، ۱۳۳۱: ۸ خرداد). بر طبق تصویب‌نامه مذکور از ابتدای سال ۱۳۳۱ حق واردکردن چای خارجی و استفاده از سهمیه سالیانۀ چای به شرکت‌هایی واگذار می‌شد که مطابق مقررات تصویب‌نامه در تهران یا شهرستان‌ها تشکیل می‌شد. این شرکت‌ها باید از باغداران چای، صاحبان کارخانجات چای‌سازی، بازرگانان واردکننده چای و همچنین اشخاص و مؤسسات دخیل در معاملات چای تشکیل شود. شرکت‌ها موظف بودند که کارخانۀ چای‌سازی احداث کرده یا یکی از کارخانجات چای‌سازی واقع در مناطق چای‌خیز را به منظور تهیه چای مرغوب خریداری یا اجاره کنند (مجله بانک ملی ایران، ۱۳۳۱: فروردین) این قانون در بند ۲۳ سهمیه بازرگانی سال ۱۳۳۱ نیز بازتاب یافت (اطلاعات، ۱۳۳۱: ۲۵ فروردین)

رسیدگی و نظارت در انجام امور مذکور نیز بر عهده هیئت مرکب از نمایندگان دولت، باغداران چای، کارخانجات چای‌سازی و بازرگانان واردکننده چای گذارده شد. اصول وظایف هیئت نظارت به شرح ذیل بود:

- رسیدگی و تشخیص مطابقت تشکیل شرکت‌های چای با مقررات تصویب‌نامه؛
- تعیین انواع برگ سبز، طرز خرید و بهای آنها؛
- تعیین شیوه صندوق یا عدل‌بندی و زمان حمل چای از کارخانجات چای‌سازی به مراکز فروش؛
- پیشنهاد سهمیه چای خارجه با توجه به موجودی و محصول چای داخله؛
- تهیه برنامه‌ای شامل توسعه کشت چای داخلی، اصلاح بذر و نهال، رفع نواقص زراعت

فصلنامه علمی تاریخ اسلام و ایران دانشگاه الزهراء(س)، سال ۳۱، شماره ۵۱، پاییز ۱۴۰۰ / ۱۵۷

فعلی (مجله بانک ملی ایران، ۱۳۳۱: فروردین)

پس از صدور تصویب‌نامه مذکور در مدت کوتاهی تعداد ۱۸ شرکت فعالیت خود را آغاز کرده و به انعقاد قرارداد با صاحبان کارخانجات شمال پرداختند و ۲ هزار تن از ظرفیت کارخانجات مشغول بهره‌برداری شدند. از جمله دو کارخانه در لاکان به ظرفیت ۱۵۰ تن، چهار کارخانه در لاهیجان به ظرفیت ۷۰۰ تن، هفت کارخانه در لنگرود به ظرفیت تن ۷۰۰، سه کارخانه در رودسر به ظرفیت ۱۷۰ تن، دو کارخانه در شهسوار به ظرفیت ۲۵۰ تن (باختر امروز، ۱۳۳۱: ۸ خرداد). در حقیقت دولت می‌خواست از طریق احداث شرکت‌ها و واگذاری مسئولیت اداره امور چای به آنها، میان دو گروه تولیدکننده و واردکننده چای روابط مسالمت‌آمیزی برقرار کرده و آنها را در مسائل مربوط به چای ذی‌نفع کند. بدین طریق دولت می‌توانست با کنار هم قراردادن عوامل تولید و تجار چای، واردات این محصول را کنترل کند. همان‌گونه که انتظار می‌رفت تصویب‌نامه مذکور واردات بی‌رویه چای به کشور را محدود کرد و درخواست‌های مکرر تاجران چای مانع از اجرای مقررات تصویب‌نامه نشد. وزارت اقتصاد ملی در پاسخ به مراجعات مکرر تجار چای اعلام کرد تا زمانی که چای داخلی نیازهای کشور را تأمین کند، دولت اجازه ترخیص چای وارداتی را از گمرک نخواهد داد. (اطلاعات، ۱۳۳۱: ۲۵ مرداد) از سوی دیگر نیز ممانعت از ورود چای خارجه سبب افزایش فروش چای داخلی شد. چنانچه شرکت چای سازمان برنامه از ابتدای فروردین ۳۱ تا نیمه اول خرداد ماه همان سال بالغ بر ۳۵ میلیون ریال (اطلاعات، ۱۳۳۱: ۲۵ خرداد) و در تیرماه ۱۳۳۱، نزدیک به ۱۳ میلیون ریال از موجودی چای خود را به فروش رساند (اطلاعات، ۱۳۳۱: ۲ مرداد)

۳.۲. احداث کارخانجات چای

تصویب‌نامه منع واردات چای، سبب کاهش حجم چای موجود در کشور و متعاقباً افزایش بهای آن می‌شد، لذا دولت ملی برای ممانعت از این رویداد، افزایش تعداد کارخانجات چای را نیز در برنامه‌های خود گنجانده. بدین ترتیب در سال ۱۳۳۰ هفت کارخانه چای‌سازی بر کارخانجات موجود کشور افزوده شد. از این تعداد یک کارخانه چای‌سازی از طرف شرکت سازمان برنامه در کومله ساخته شد و مابقی آن را مالکان احداث کرده و در سال ۱۳۳۱ بهره‌برداری شد (اطلاعات، ۱۳۳۰: ۱۸ آبان) شرکت چای سازمان برنامه، علاوه بر احداث کارخانه چای‌سازی کومله، ده دستگاه ماشین‌آلات چای‌سازی خرید تا در نقاط فاقد کارخانه نصب شوند (همان، ۱۳۳۱: ۲ بهمن). با افزایش کارخانجات، توان تولید چای داخلی روبه‌ازدیاد می‌گذاشت و متعاقباً سبب کاهش نیازهای وارداتی می‌شد.

۳,۳. مبارزه با قاچاق چای

دریافت حقوق و عوارض گمرکی از واردات چای، شرایط مساعد کرانه وسیع خلیج فارس، فقدان قوای بحری، دوربودن پاسگاه‌های گمرکی از یکدیگر و فقدان ارتباط میان آنها، بی‌حرکی افراد گارد مسلح، نبودن جاده ساحلی، مسلح‌بودن عشایر و ایلات جنوب، همچنین اعمال نفوذ رؤسای عشایر و متنفذان محلی سبب رواج قاچاق چای و ناتوانی مأموران گمرک در مقابله با آن بود (ساکما، شناسه سند ۰۳۰۲۷۷-۰۳۰، سند شماره ۱۵۵) از سوی دیگر مطابق ماده ۱۰۰ آیین‌نامه ورود و صدور کالا، مصوب فروردین ۱۳۲۰ هر یک از مرزنشینان اجازه داشتند که اضافه محصول محل اقامت خود و سایر نقاط کشور را در صورتی که ممنوع‌الصدور یا انحصاری نباشد تا میزان ۱۰ هزار ریال در هر بار صادر و در مقابل کالای مجاز ضروری خود را وارد کنند. از آنجایی که چای نیز جزء کالاهای مجاز در مبادلات مرزی بود، لذا قاچاقچیان از این مسئله به زیان تجارت مشروع و درآمد عمومی کشور سوءاستفاده می‌کردند (ساکما، شناسه سند ۰۲۰۱۹۳-۰۲۴۰، سند شماره ۴۷).

هنگامی که دولت حمایت از محصول داخلی را در برنامه‌های خود گنجانده، اداره کل گمرک تنها راه مبارزه با قاچاق چای را بسته‌بندی چای وارداتی و حذف چای از لیست کالاهای مجاز در مبادلات مرزی عنوان کرد. در این راستا هیئت وزیران در آبان ماه ۱۳۳۰ طی تصویب‌نامه‌ای چای را از عداد کالاهای مجاز در مبادلات مرزی حذف کرد (ساکما، شناسه سند ۲۷۱۶۵-۲۴۰، سند شماره ۱۹۶) اما اجرایی نشدن تصویب‌نامه مذکور و آزادکردن مبادلات مرزی چای مطابق تصویب‌نامه ۳۳۸۱۴، مصوبه مذکور را بلا اثر کرد (ساکما، شناسه سند ۰۳۰۲۷۷-۰۳۰، سند شماره ۱۵۵) از سوی دیگر نیز بند ۲۴ سهمیه سال ۳۱ واردات چای خارجی از طریق مبادلات مرزی در خصوص سکنه مرزنشین را مجاز شناخت. (ساکما، شناسه سند ۰۳۰۲۷۷-۰۳۰، سند شماره ۱۲۲).

هنگامی که تصویب‌نامه مهرماه ۱۳۳۱ محدودیت بیشتری را برای واردات چای در نظر گرفت و ورود چای را موقوف به اجازه خاص هیئت وزیران دانست، وضعیت مبادلات مرزی چای بار دیگر گرفتار ابهام شد. اداره صادرات و وزارت اقتصاد ملی در پاسخ اداره کل گمرک اعلام کرد که چون ورود چای بدون اجازه دولت ممنوع است، از این رو چای از مبادلات مرزی حذف شده است، اما شورای عالی اقتصاد معتقد بود که از نظر بهبود وضعیت بنادر و آسایش ساکنان آن، نباید در مقررات مبادلات مرزی تغییری ایجاد شود (ساکما، شناسه سند ۰۳۰۲۷۷-۰۳۰، سند شماره ۱۱۶). در آخرین ماه عمر دولت ملی نیز این دغدغه همچنان ادامه داشت. رئیس امور مرزبانی در نامه‌ای خطاب به مدیریت کل گمرک مجازبودن ورود چای از طریق

فصلنامه علمی تاریخ اسلام و ایران دانشگاه الزهراء(س)، سال ۳۱، شماره ۵۱، پاییز ۱۴۰۰ / ۱۵۹

مبادلات مرزی و نداشتن محدودیت دفعات ورود آن را عامل مؤثری در رواج قاچاق چای دانست و خواستار اقدام مؤثری در مبارزه با قاچاق این کالا شد (ساکما، شناسه سند ۰۰۴۴۳۸-۲۴۰، سند شماره ۸۸)

۳،۳،۱. آیین‌نامه بسته‌بندی چای وارداتی

بنا به گزارش اداره کل گمرک مصرف سالیانه چای خارجی کشور در این برهه زمانی تقریباً ۱۲ هزار تن بود که با توجه به مسائل مرزی کشور، حدود یک چهارم آن از طریق قاچاق وارد می‌شد. زیان‌هایی که از قاچاق یک کیلو چای به اقتصاد کشور وارد می‌کرد، شامل ۱۴ ریال حقوق گمرکی، ۶/۶۵ ریال حق انحصار و ۳۰ ریال سود بازرگانی دولت بود که در مجموع به ۵۰/۶۵ ریال بالغ می‌شد. اداره کل گمرک بسته‌بندی چای در گمرک‌خانه‌ها و الصاق نوار چسب به چای قبل از خروج از گمرک را از مهم‌ترین شیوه‌های مبارزه با قاچاق چای می‌دانست. بدین طریق فقدان نوار چسب و بسته‌بندی به‌عنوان مشخصه چای قاچاق در نظر گرفته می‌شد. این روش بازار فروش چای را از دست قاچاقچی‌ها خارج کرده و راه تقلب و تزویر را نیز به روی فروشندگان می‌بست (ساکما، شناسه سند ۰۹۰۶۶۹-۲۴۰، سند شماره ۴۹).

طرح پیشنهادی مزبور روش جدیدی نبود، بلکه در سال ۱۳۱۳ نیز که عوارض چای در مقایسه با زمان بحث‌شده ناچیز و احتمال قاچاق آن نیز کمتر بود مجوز قانونی بسته‌بندی چای تحصیل و به اجرا گذاشته شد. اما از سال ۱۳۲۰ به بعد با در اختیار گرفتن انحصار ورود چای از سوی دولت، تصویب‌نامه مذکور به موجب دستور وزارتی زیر بلااثر شد. «نظر به اینکه چای در انحصار دولت و به اختیار وزارت دارایی درآمده است و در روی بسته‌های چای من بعد عبارت انحصار چای نوشته خواهد شد. بنابراین نوار چسب مخصوص دولتی که روی بسته‌های چای از طرف آن اداره [اداره کل گمرک] الصاق می‌شد از این به بعد ضرورت ندارد.» (ساکما، شناسه سند ۰۹۰۶۶۹-۲۴۰، سند شماره ۷۳)

از دیدگاه اداره کل گمرک شرایطی که سبب وضع قانون مرداد ماه ۱۳۱۳ شده بود بار دیگر ضرورت یافته و الصاق نوار چسب به بسته‌های چای قبل از خروج از گمرک لازم شده است. وزارت دارایی در ابتدا با این استدلال که طرح مزبور سبب افزایش بهای چای می‌شود با پیشنهاد اداره گمرک مخالفت کرد، اما توضیحات اداره گمرک در این زمینه نظر مساعد وزارت دارایی را جلب کرد (ساکما، شناسه سند ۰۹۰۶۶۹-۲۴۰، سند شماره ۴۱) طرح آیین‌نامه بسته‌بندی چای در اواخر سال ۳۱ آماده و برای تصویب به هیئت وزیران تقدیم شد. بار دیگر پروسه طولانی اداری کشور و اشکالات نهادهای ذی‌صلاح، تصویب طرح مذکور را به تعویق

۱۶۰ / صنعت چای و اقتصاد بدون نفت در سال‌های دولت ملی ایران ... / زهرا طلائی حاتم و ...

انداخت و این تعویق تا اواخر دولت ملی ادامه داشت تا اینکه در تیر ماه ۱۳۳۲ طرح مذکور را هیئت وزیران به تصویب رساند. مطابق مقررات تصویب‌نامه، شش ماه پس از تاریخ تصویب آیین‌نامه، چای خارجی که وارد ایران می‌شد، می‌بایست در داخل بسته‌های کاغذی، مقوایی یا فلزی بسته‌بندی شده و پس از الصاق نوار چسب از گمرک خارج می‌شد. همچنین لازم بود نوع چای، وزن خالص آن، مشخصات واردکننده و نام کشور تولیدکننده بر روی بسته‌های چای به خط فارسی قید شود. چای‌های ضبطی که گمرک به فروش می‌رساند، نیز از این قاعده مستثنا نشده و می‌بایست قبل از تحویل به خریدار به خرج خود آنها بسته‌بندی شود (ساکما، شناسه سند ۲۴۳۱-۲۳۰، سند شماره ۳). بدین ترتیب راه ورود چای قاچاق به‌طور محسوسی محدود می‌شد.

۳,۴. تعیین تکلیف چای‌های موجود در گمرک

صدور تصویب‌نامه ۳۳۸۱۴ و ممانعت از ترخیص چای موجود در گمرکات، اعتراض شماری از بازرگانان چای را برانگیخت. چرا که عده‌ای از آنها به موجب مقررات سهمیه سال ۱۳۳۰ و پیش از صدور تصویب‌نامه ۳۳۸۱۴ چای وارد کرده بودند. آنها به‌رغم دارا بودن پروانه ورود، با صدور دستور منع ترخیص چای از گمرک مواجه شده و لذا درخواست تعیین تکلیف چای موجودی خود در گمرک را داشتند (ساکما، شناسه سند ۰۳۰۲۷۷-۲۳۰، سند شماره ۹۰) به دستور دکتر مصدق کمیسیونی متشکل از نمایندگان وزارت دارایی، وزارت دادگستری و وزارت اقتصاد ملی به‌منظور رسیدگی به وضع چای خارجی موجود در گمرکات، تشکیل یافت. کمیسیون مزبور پس از رسیدگی به پرونده‌ها و اسناد آن، تشخیص دادند که ۲۸۳۸ صندوق چای بابت واردات سال ۱۳۳۰ در گمرک موجود است. همچنین چای‌هایی که قبل از سال ۱۳۳۰ وارد شده بالغ بر ۴۵۲۴ صندوق می‌شد که اکثر آنها متروکه و فاسد بود (ساکما، شناسه سند ۰۳۰۲۷۷-۲۳۰، سند شماره ۵۳). پس از ارائه نتیجه کمیسیون، هیئت وزیران مقرر کردند که چای‌های فاسد موجود در اداره گمرک معدوم شده و از ورود آن به داخل کشور جلوگیری شود و برای چای‌های وارد شده تا آخر اسفند ۱۳۳۰ که مطابق مقررات تصویب‌نامه وارد شده‌اند پروانه ورود صادر شود (ساکما، شناسه سند ۰۳۰۲۷۷-۲۳۰، سند شماره ۵۲).

۳,۵. تعیین تکلیف واردات چای در سال ۱۳۳۲ (تصویب‌نامه ۵۴۴۶)

چنانچه پیشتر نیز اشاره شد به موجب تصویب‌نامه ۳۳۸۱۴ مسئولیت تعیین سهمیه چای سال ۱۳۳۱ به هیئت نظارت چای محول شد و چون هیئت مزبور در این باب اقدامی نکرد، هیئت وزیران با در نظر گرفتن شرایط موجود و به‌منظور تنظیم امور چای کشور، ترخیص

فصلنامه علمی تاریخ اسلام و ایران دانشگاه الزهراء(س)، سال ۳۱، شماره ۵۱، پاییز ۱۴۰۰ / ۱۶۱

چای خارجی موجود در گمرکات و جلوگیری از قاچاق چای، تصویب‌نامه زیر را صادر کرد:
- تنها به اشخاص و شرکت‌هایی اجازه ورود چای خارجی داده می‌شد که به تهیه چای داخلی مبادرت کرده و در سال ۱۳۳۲ در مقابل تهیه هر دو کیلو چای داخلی اجازه ورود یک کیلو چای خارجی به آنها داده خواهد شد؛

- جهت تعیین تکلیف ورود چای خارجی از سال‌های ۱۳۳۳ به بعد کمیسیون مرکب از نمایندگان وزارت دارایی، سازمان برنامه، وزارت اقتصاد ملی و هیئت نظارت چای تشکیل و به موضوع رسیدگی کنند؛

- جهت صدور پروانه ورود به منظور ترخیص چای خارجی موجود در گمرکات تا اول اردیبهشت ۱۳۳۲ باید صاحبان آن علاوه بر پرداخت گمرک و سایر عوارض و سود بازرگانی، از تاریخ این تصویب‌نامه تا ظرف دو ماه و نیم در مقابل یک کیلو جنس موجود یک کیلو از چای داخلی دولتی خریداری کنند.

به استناد قانون انحصار بازرگانی خارجی و تصویب‌نامه مربوط به سهمیه واردات سال ۱۳۳۲، ورود چای به کشور جز به طریق مذکور در این تصویب‌نامه، ممنوع و متخلفان مشمول مقررات قانون مرتکبین قاچاق می‌شوند. همچنین چای‌هایی که بدون داشتن مجوز و برخلاف مقررات تصویب‌نامه مذکور وارد شود از طرف اداره کل گمرک به نفع دولت ضبط شده و با گرفتن عوارض و حقوق گمرکی به سازمان برنامه تحویل داده خواهد شد (بانک ملی، ۱۳۳۲: تیر).

صدور دستور مبنی بر ترخیص چای‌های وارد شده در سال ۱۳۳۰ و تصویب‌نامه ۵۴۴۶ پیرامون تعیین تکلیف واردات چای در سال ۱۳۳۲ این بار اعتراض کشاورزان چای‌کار ایرانی را برانگیخت. کشاورزان شمال در نامه‌ای خطاب به دکتر مصدق دستور ترخیص چای‌های موجود در گمرک را حاصل توطئه واردکنندگان چای دانسته و این تصمیم را برخلاف منافع نهضت ملت و همانند خنجری دانستند که بر قلب ملت مردم محروم شمال وارد می‌شود (ساکما، شناسه سند ۰۳۰۲۷۷-۲۳۰، سند شماره ۶۱).

با بررسی مباحث اشاره شده می‌توان گفت بیشتر اقداماتی که دولت ملی در خصوص بهبود وضعیت چای انجام داد ادامه فعالیت‌های نیمه‌تمام دولت‌های پیشین بود که در گیرودار روند طولانی اداری کشور معوق مانده بودند. تنگناهای سیاسی و اقتصادی دولت ملی، از سویی ضرورت اتخاذ تدابیر لازم را دوچندان می‌کرد، اما از سوی دیگر اجرایی‌نشدن مصوبات، اضافه کردن تبصره‌ها، مخالفت گروه‌های ذی‌نفع و نادیده گرفتن قانون از سوی شماری از آنها، غالب فعالیت‌های دولت را بی‌ثمر می‌گذاشت. عمر کوتاه دولت ملی نیز از دلایل دیگر این

موضوع بود. چرا که محقق‌شدن اهداف دولت از قوانین تصویبی، نیاز به یک بازه زمانی طولانی مدت داشت. کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ و سقوط دولت ملی، غالب فعالیت‌های دولت را تحت‌الشعاع خود قرار داد و اقدامات دولت را نیمه‌تمام گذاشت.

علی‌رغم موانع موجود همان گونه که داده‌های آماری ارائه‌شده در جدول و نمودار زیر نشان می‌دهد میزان واردات چای در سال‌های حکومت دولت ملی کاهش یافت. همچنین به تناسب آن هزینه‌های پرداخت‌شده جهت واردات چای در طی سه سال به‌طرز چشمگیری تقلیل یافت. این بدان معنی است که گرچه تکیه به اقتصاد حاصل از چای موجب ایجاد درآمد ویژه‌ای نشد و ایران نتوانست چای خود را با موفقیت صادر کند، از طرف دیگر این سیاست موجب شد تا دولت بتواند ارز داخلی کشور را که صرف خرید چای خارجی می‌کرد، خرج مسائل دیگر کند. با کاهش واردات چای و میزان مصرف بالای این محصول در کشور، دولت ناگزیر درصدد افزایش تولید داخلی چای برآمد. در این راستا دولت ملی با بهره‌گیری از شرایط مساعد اقلیمی ایران و حمایت کشاورزان چای‌کار، حجم تولید داخلی این محصول را افزایش داد. اما نکته تأمل‌برانگیز این است که هدف دولت از اجرای برنامه اقتصاد بدون نفت، تنظیم بودجه کشور بدون اتکا به درآمدهای حاصل از نفت بود. در خصوص محصول چای نیز لازم بود دولت میزان بهره‌وری تولید را به حدی افزایش دهد تا واردات چای به‌طور چشمگیری کاهش یافته و بدین ترتیب در مصرف ارز کشور صرفه‌جویی شود. اما مقایسه تولید چای در سال‌های حکومت دولت ملی، بیانگر افزایش ناچیز میزان تولید این محصول است. آمار و ارقام ارائه‌شده در جدول ذیل نشان می‌دهد که در سال زراعی ۱۳۳۰ تولید محصول چای نسبت به سال قبل ۱۰۰ تن افزایش یافت، همان طور که محصول سال زراعی ۱۳۳۱ نسبت به ۱۳۳۰ باز هم یک‌صد تن افزایش تولید داشت. اما در سال ۱۳۳۲ تولید چای نسبت به سال پیشین آن، یک‌صد تن کاهش نشان می‌داد. با این توضیح که دولت ملی تا مرداد ماه ۱۳۳۲ بر سر کار بود، در این مدت نیز بحران‌های فراگیر داخلی مانع از توجه دولت به مسائل حاد کشاورزی کشور می‌شد. در حقیقت می‌توان گفت دولت ملی تنها به‌وسیله ممانعت از ورود چای خارجی به کشور و تزریق چای‌های موجود در انبارهای سازمان برنامه به بازار، توانسته بود به میزان ارزشمندی از حجم واردات این محصول را بکاهد. حال سؤال اینجاست که با اتمام چای‌های راکد انبارهای سازمان برنامه، دولت چگونه می‌خواست با این میزان کم تولید، نیازهای داخلی را برطرف کند. تمامی این موارد نشان‌دهنده این مسئله است که چای در این برهه زمانی نتوانست در برنامه اقتصاد بدون نفت، انتظارات دولت را برآورده کند. لذا چنانچه عمر این دولت پایدارتر می‌شد، به‌منظور تأمین اهداف خود ناگزیر می‌شد با

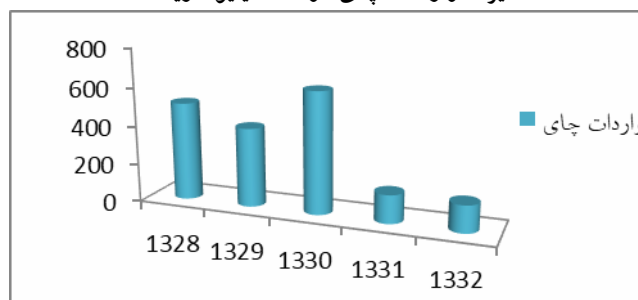
فصلنامه علمی تاریخ اسلام و ایران دانشگاه الزهراء (س)، سال ۳۱، شماره ۵۱، پاییز ۱۴۰۰ / ۱۶۳

برنامه‌ریزی صحیح و اقدامات مؤثر در جهت افزایش تولید چای در کشور گام بردارد.

سال	میزان تولید چای (تن)	میزان واردات چای (میلیون ریال)
۱۳۲۹	۳۹۰۰	۴۰۸
۱۳۳۰	۴۰۰۰	۶۲۵
۱۳۳۱	۴۱۰۰	۱۴۹
۱۳۳۲	۴۰۰۰	۱۳۹

میزان تولید و واردات چای (خامه‌ای، ۱۳۷۵: ۱۴۱ و ۱۲۵)

میزان واردات چای (واحد: میلیون ریال)

نتیجه

دکتر مصدق به منظور بهبود وضعیت اقتصادی کشور، جبران کسری تراز بودجه و غلبه بر تنگناهای ارزی موجود، راهکار اقتصاد بدون نفت را در پیش گرفت. در این راستا تلاش شد تا با تکیه بر منابع طبیعی و شرایط مساعد اقلیمی در زمینه گسترش کشاورزی، افزایش بهره‌برداری از معادن، توسعه صنایع و سامان‌دهی تجارت خارجی، اقدامات مؤثری انجام گیرد. پیشینه دیرینه کشت و زرع در ایران سبب شد تا بهبود وضعیت کشاورزی به‌عنوان یکی از نقاط کلیدی برنامه اقتصاد بدون نفت دولت ملی دانسته شود. از این رو محصولاتی همچون خشکبار، برنج، پنبه و چای داخلی توجه دولت را جلب کرده، لذا گام‌های مؤثری در راستای افزایش تولید این محصولات و کاهش واردات آنها برداشته شد. اما علی‌رغم موفقیت بسیاری از برنامه‌های اقتصادی دولت، چای به‌عنوان یکی از محصولات تولیدی کشور در این برهه زمانی نتوانست اهداف دولت را در زمینه اقتصاد بدون نفت تأمین کند. علت امر این بود که زیرساخت‌های لازم جهت بهینه‌سازی وضعیت تولید چای، از جمله کارخانه‌ها و کارگاه‌های صنعتی مدرن، کشت مکانیزه، نظام آبیاری پیشرفته، دستگاه‌های فرآوری این محصول و نظایر آن وجود نداشت. دیگر اینکه در دوره دولت ملی، بحران‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و

۱۶۴ / صنعت چای و اقتصاد بدون نفت در سال‌های دولت ملی ایران ... / زهرا طلائی حاتم و ...

نظامی، کشور را تهدید می‌کرد و فرصت لازم برای پرداختن به مسائل کشاورزی و از جمله چای موجود نبود. نظام اداری کشور نیز از دیگر موانع موجود برای اجرای طرح اقتصاد بدون نفت به‌طور کلی و اتکا بر محصولات کشاورزی و از آن جمله چای، به شمار می‌رفت. بدون هماهنگی‌های لازم میان بخش‌های مختلف اداری و تصمیم‌گیرنده کشور، طرح‌های مزبور نمی‌توانستند عملی شوند. موانع یادشده که با کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ به نهایت خود رسیدند، سبب شدند تا طرح‌های گوناگون از جمله توسعه صنعت چای به‌منظور ممانعت از واردات این کالا به کشور و صرفه‌جویی ارزی، با ناکامی مواجه شود.

منابع

کتاب‌ها و مقالات

تواناییان فرد، حسن (۱۳۶۲) دکتر محمد مصدق و اقتصاد، بی‌جا: علوی.
خامه‌ای، انور (۱۳۷۵) اقتصاد بدون نفت / ابتکار بزرگ دکتر مصدق، تهران: ناهید.
ساجدی، عبدالله (۱۳۸۸) «اصل چهار ترومن و گستره فعالیت آن در ایران»، نشریه پیک نور، دوره ۷، شماره ۲، صص ۱۳۰-۱۲۰.

اسناد

اداره اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه (استادوخ)، سند شماره ۸-۱۱-۱۳۳۰-p۷۳-k۱۱-۱۳۳۰،
سند شماره ۲۰-۴۸-p۴۸-k۱۱-۱۳۳۰،
سند شماره ۵۶-۲-۵۰-p۵۰-k۱۱,۳-۱۳۳۰،
سند شماره ۴۳-۶۸-p۶۸-k۱۱,۴-۱۳۳۰،
سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (ساکما)، شناسه سند ۳-۲۴۳۱-۲۳۰،
شناسه سند ۲۳۰-۰۳۰۲۷۷-۰۰۵۲،
شناسه سند ۲۳۰-۰۳۰۲۷۷-۰۰۵۳،
شناسه سند ۲۳۰-۰۳۰۲۷۷-۰۰۶۱،
شناسه سند ۲۳۰-۰۳۰۲۷۷-۰۰۹۰،
شناسه سند ۲۳۰-۰۳۰۲۷۷-۰۱۱۶،
شناسه سند ۲۳۰-۰۳۰۲۷۷-۰۱۲۲،
شناسه سند ۲۳۰-۰۳۰۲۷۷-۰۱۵۵،
شناسه سند ۲۴۰-۰۰۴۷۷۴-۰۰۶،
شناسه سند ۲۴۰-۰۰۴۷۷۴-۰۰۷،
شناسه سند ۲۴۰-۰۰۴۷۷۴-۰۰۱۹،

فصلنامه علمی تاریخ اسلام و ایران دانشگاه الزهراء(س)، سال ۳۱، شماره ۵۱، پاییز ۱۴۰۰ / ۱۶۵

- _____، شناسه سند ۰۰۳۶-۰۸۸۵۵۵-۲۴۰
- _____، شناسه سند ۰۰۴۷-۰۲۰۱۹۳-۲۴۰
- _____، شناسه سند ۱۹۶-۲۷۱۶۵-۲۴۰
- _____، شناسه سند ۸۸-۰۰۴۴۳۸-۲۴۰
- _____، شناسه سند ۰۰۴۱-۰۹۰۶۶۹-۲۴۰
- _____، شناسه سند ۰۰۴۹-۰۹۰۶۶۹-۲۴۰
- _____، شناسه سند ۰۰۷۳-۰۹۰۶۶۹-۲۴۰

نشریات

- اطلاعات، شماره ۷۸۴۵، ۹ تیر ۱۳۳۱.
- _____، شماره ۷۷۸۵، ۲۵ فروردین ۱۳۳۱.
- _____، شماره ۷۸۸۱، ۲۵ مرداد ۱۳۳۱.
- _____، شماره ۷۶۵۳، ۸ آبان ۱۳۳۰.
- _____، شماره ۷۸۸۴، ۲ مرداد ۱۳۳۱.
- _____، شماره ۸۰۰۸، ۲ بهمن ۱۳۳۱.
- _____، شماره ۸۱۱۰، ۱۶ خرداد ۱۳۳۲.
- _____، شماره ۸۷۳۳، ۲۵ خرداد ۱۳۳۱.
- باختر امروز، شماره ۷۶۰، ۱۰ اسفند ۱۳۳۰.
- _____، شماره ۷۶۳، ۴ اسفند ۱۳۳۰.
- _____، شماره ۷۷۹، ۱۱ فروردین ۱۳۳۱.
- _____، شماره ۸۲۵، ۸ خرداد ۱۳۳۱.
- _____، شماره ۸۸۶، ۲۳ مرداد ۱۳۳۱.
- _____، شماره ۹۶۲، ۱ آذر ۱۳۳۱.
- _____، شماره ۱۰۱۰، ۶ دی ۱۳۳۱.
- _____، شماره ۱۱۱۲، ۹ خرداد ۱۳۳۲.
- مجله بانک ملی ایران، شماره ۱۲۱، فروردین ۱۳۳۱.
- _____، شماره ۱۳۶، تیر ۱۳۳۲.

List of sources with English handwriting

- Edāre Asnād va Tārīk Dīplomāsī-ye Vezārat-e Omūr-e Kāreje (ESTADUḶ), Document ID1330-K11-p.73 p.8. [In Persian]
Edāre-ye Asnād va Tārīk Dīplomāsī-ye Vezārat-e Omūr-e Kāreje (ESTADUḶ), Document ID1330-K11-p.48 p. 20. [In Persian]
Edāre-ye Asnād va Tārīk Dīplomāsī-ye Vezārat-e Omūr-e Kāreje (ESTADUḶ), Document ID 1330-k11.3-p. 50.2p. 56. [In Persian]
Edāre-ye Asnād va Tārīk Dīplomāsī-ye Vezārat-e Omūr-e Kāreje (ESTADUḶ), Document ID 1330-k11.4-p. 68p. 43. [In Persian]
Kāmeī, Anvar(1375 Š.), Eqtesād-e Bedūn-e Naft Ebtokār-e Bozūrg-e Doctor Mošaddeq, Tehrān: Nāhīd. [In Persian]
Sājedī, Abdollāh(1388 Š.), "Principle 4 Truman and the scope of its activities in Iran" , Journal of Peyk Noor, Vol.7, No. 2. [In Persian]

Newspapers

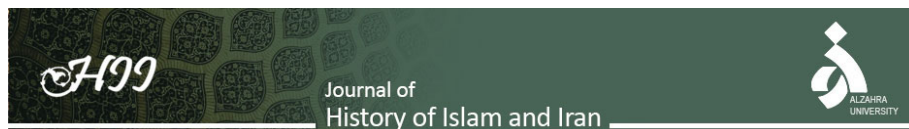
- Rūznāme-ye Bāktare-emrūz, No. 1010, (šanba 1331/10/06 Š).
Rūznāme-ye Bāktare-emrūz, No. 1112, (šanba 1332/03/09 Š).
Rūznāme-ye Bāktare-emrūz, No. 760, (šanba 1330/12/10 Š).
Rūznāme-ye Bāktare-emrūz, No. 763, (Yekšanba 1330/12/04 Š).
Rūznāme-ye Bāktare-emrūz, No. 779, (Došanba 1331/01/11 Š).
Rūznāme-ye Bāktare-emrūz, No. 825, (Panjšanba 1331/03/08 Š).
Rūznāme-ye Bāktare-emrūz, No. 886 (Panjšanba 1331/05/23 Š).
Rūznāme-ye Bāktare-emrūz, No. 962, (šanba 1331/09/01 Š).
Rūznāme-ye Eṭelā'āt, No. 7653, (Čāhāršanba 1330/08/08 Š).
Rūznāme-ye Eṭelā'āt, No. 7785, (Došanba 1331/01/25 Š).
Rūznāme-ye Eṭelā'āt, No. 7845, (Došanba 1331/04/09 Š).
Rūznāme-ye Eṭelā'āt, No. 7881, (šanba 1331/05/25 Š).
Rūznāme-ye Eṭelā'āt, No. 7884, (Panjšanba 1331/05/02 Š).
Rūznāme-ye Eṭelā'āt, No. 8008, (Panjšanba 1331/11/02 Š).
Rūznāme-ye Eṭelā'āt, No. 8110, (šanba 1332/03/16 Š).
Rūznāme-ye Eṭelā'āt, No. 8733, (Yekšanba 1331/03/25 Š).

Documents

- Sāzmān Asnād va Ketābkāne Mellī-ye Iran (SĀKMĀ), Document ID 230-030277p. 61. [In Persian]
Sāzmān Asnād va Ketābkāne Mellī-ye Iran (SĀKMĀ), Document ID 230-030277p. 52. [In Persian]
Sāzmān Asnād va Ketābkāne Mellī-ye Iran (SĀKMĀ), Document ID 230-030277p. 53. [In Persian]
Sāzmān Asnād va Ketābkāne Mellī-ye Iran (SĀKMĀ), Document ID 230-030277p.90. [In Persian]
Sāzmān Asnād va Ketābkāne Mellī-ye Iran (SĀKMĀ), Document ID 230-030277p.116. [In Persian]
Sāzmān Asnād va Ketābkāne Mellī-ye Iran (SĀKMĀ), Document ID 230-030277p.122. [In Persian]
Sāzmān Asnād va Ketābkāne Mellī-ye Iran (SĀKMĀ), Document ID 230-030277p.155. [In Persian]
Sāzmān Asnād va Ketābkāne Mellī-ye Iran (SĀKMĀ), Document ID 240-004774p. 6. [In Persian]
Sāzmān Asnād va Ketābkāne Mellī-ye Iran (SĀKMĀ), Document ID 240-004774 p.7. [In Persian]

167 / Quarterly Journal of History of Islam and Iran, Vol.31, No.51, 2021

- Sāzmān Asnād va Ketābkāne Mellī-ye Iran (SĀKMĀ), Document ID 240-004774 p. 19. [In Persian]
- Sāzmān Asnād va Ketābkāne Mellī-ye Iran (SĀKMĀ), Document ID 240-088555 p.36. [In Persian]
- Sāzmān Asnād va Ketābkāne Mellī-ye Iran (SĀKMĀ), Document ID 240-020193 p.47. [In Persian]
- Sāzmān Asnād va Ketābkāne Mellī-ye Iran (SĀKMĀ), Document ID 240-27165 p.196. [In Persian]
- Sāzmān Asnād va Ketābkāne Mellī-ye Iran (SĀKMĀ), Document ID 240-04438p.88. [In Persian]
- Sāzmān Asnād va Ketābkāne Mellī-ye Iran (SĀKMĀ), Document ID 240-090669 p.41. [In Persian]
- Sāzmān Asnād va Ketābkāne Mellī-ye Iran (SĀKMĀ), Document ID 240-090669 p.49. [In Persian]
- Sāzmān Asnād va Ketābkāne Mellī-ye Iran (SĀKMĀ), Document ID 240-090669 p.73. [In Persian]
- Tavānaīyān fard, Ḥassan(1362 Š.), Doctor Moḥammad-e Moṣaddeq Va Eqtesād, (Nd): ‘Alavī. [In Persian]
- The Journal of Bank Mellī Iran, No. 121, (Farvardīn 1331 Š).
- The Journal of Bank Mellī Iran, No. 136, (Tīr1332 Š).

Quarterly Journal of History of Islam and Iran, Vol.31, No.51, 2021
Alzahra University, <http://hii.alzahra.ac.ir/>
Scientific-Research
pp.149-168

Tea Industry and Oil-Free Economy in the National Government of Iran (1951-1953)¹

Zahra Talaei Hatam²
Hossein Abadian³
Mohsen Bahramnejad⁴
Mohammad Bakhtiari⁵

Received: 2019/12/08
Accepted: 2020/05/07

Abstract

This article deals with the tea industry's contribution to Iran's economy during the oil nationalization movement and assesses the role of the tea industry in achieving the oil-free economy policy in the National government. This article is based on unpublished documents from the National Iranian Documents' Organization and the Ministry of Foreign Affairs Records also in order to enhance our understanding of the situation newspapers and some other published sources have been emphasized onto depict the importance of the issue. The research method of this study is that of an descriptive-analytical approach, thus this study seeks to show how the ups and downs of tea imports were during the economic sanctions in the period of oil nationalization and how the government managed to expand the domestic production of tea to save money, also what role this industry played to compensate the currency shortages. Therefore, the main question of this paper is whether the policy of restricting imports and developing domestic tea production could have solved an important problem amongst the many problems of the national government or not. The results show that despite the government's efforts to increase tea production and prevent its unauthorized entry into the country, the product failed to play a significant role in implementing the oil-free economy program.

Keywords: National Government, Oil-Free Economy, Currency Savings, Tea Industry.

1. DOI: 10.22055/HII.2020.29226.2172

2. PhD Student, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran, (Corresponding Author). Email: zahratalaei_2011@yahoo.com

3. Professor, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran. Email: abadian@hum.ikiu.ac.ir

4. Associate Professor, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran. Email: bahramnejad@hum.ikiu.ac.ir

5. Assistant Professor, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran. Email: bakhtiari@hum.ikiu.ac.ir

Print ISSN: 2008-885X/Online ISSN:2538-3493